

Русанов Николай Вячеславович, ст. преп., кафедра физического воспитания и спорта, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: ул. Клочковская, 333, г. Харьков, Украина, 61051. Тел.: (057)349-45-70, (057)701-16-71; e-mail: teeda@ukr.net.

Rusanov Mikola, Senior teacher, Kharkiv State University of Food Technology and Trade. Address: Klochkivs'ka str., 333, Kharkiv, Ukraine, 61051. Tel.: (057)349-45-70, (057)701-16-71; e-mail: teeda@ukr.net.

*Рекомендовано до публікації канд. істор. наук, проф. А.С. Міносяном,
канд. екон. наук, проф. Т.В. Андросовою.
Отримано 1.08.2015. ХДУХТ, Харків*

УДК 81'37:81'373

ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ СЕМАНТИКИ ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ ТА СЕНСОРНОЇ ЛЕКСИКИ

Л.Я. Сапожнікова

Досліджено полісемічність лінгвокультурам чай, кава та похідних від них із метою встановлення впливу зазначених засобів на формування художнього образу, реалізацію авторської ідеї у творі.

Ключові слова: художній образ, семантика, лінгвокультура, концепт, чай, кава, сенсорна лексика.

ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА СЕМАНТИКИ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕМ И СЕНСОРНОЙ ЛЕКСИКИ

Л.Я. Сапожникова

Исследовано полисемичность лингвокультурем чай, кофе и производных от них с целью определения влияния указанных языковых средств на формирование художественного образа, реализацию авторской идеи в произведении.

Ключевые слова: художественный образ, семантика, лингвокультура, концепт, чай, кофе, сенсорная лексика.

THE INFLUENCE OF FORMING WORD PICTURE OF THE SEMANTICS OF LINGUAL CULTURE WORDS AND SENSOR VOCABULARYS

L. Sapozhnikova

In the article “The influence of forming word picture of the semantics of lingual culture words and sensor vocabularys” the author studies polysemanticity of lingual cultural words tea, coffee, and their derivatives with the purpose of establishing the influence of the specified means on the formation of the word picture, realization of the author’s idea in the work.

Tea- or coffee-drinking is presented neither ordinarily nor in the context of a certain national culture, but within the context of esthetical totality of a fiction book. The author pays attention to literary aspect of the ritual of consuming tea and coffee, considers the way it is presented in Ukrainian fiction, in particular, in “Eneida” (1798) by I. P. Kotlyarevsky, comedy drama “Martyn Borulya” (1886) by I. Karpenko-Karyi, novelette “The horses are not guilty” (1912) by M. Kotsyubynskiy, “The cloud” by I. Nechuy-Levytsky (published in 1874).

Structural-semantic and lingual-stylistic organization of the analyzed works emphasizes contextual convertibility of tea-/coffee drinking. As the author noticed, the specified lingual culture words demonstrate the ability to find themselves among the key words of a fiction book, acquire additional semantic meanings, because they are followed by various anthropologic concepts, namely: dishonor, narrowness, cultural ignorance, self-satisfaction, irritation, calmness, virtue, etc. The defined textual phenomena relevantly combine with sensor vocabulary, greatly influence the creation of textual semantics, productive formation of the world picture.

The author proves that drinking beverages represented in the texts from the point of view of literary critic is semiotized situation working for the realization of artistic idea, for the formation of a literary personage characterization, becomes an important active crossing of the text revealing key semantic knots.

Keywords: world picture, semantics, lingual culture, concept, tea, coffee, sensor vocabulary.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогодні в науковій літературі недостатньо розглянута, на наш погляд, проблема, на яку слід звернути увагу, а саме: яке семантичне навантаження можуть містити в собі лінгвокультуреми чай, кава, чаювання, кавування; як у контексті ритуалу споживання зазначених напоїв розкриваються характерні риси та вчинки героїв; чи впливають досліджувані мовні одиниці у взаємодії з сенсорними образами на формування текстової семантики?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавці виявляють постійний інтерес до питань лінгвостилістичного аналізу та інтерпретації художнього тексту, що розглядається як змодельована

письменником за допомогою мови система дійсності, як результат творчо-розумової діяльності людини. Кожний художній текст певною мірою передає особистість автора, що сприймається адресатом через систему створених письменником художніх образів як засобу пізнання й відображення навколишнього світу в естетичній формі. Мовні одиниці як вираження авторських інтенцій (праці Е. Береговської, В. Бурбело, О. Саламарської), роль і значення сенсоризмів у художньому тексті (О. Падучева, А. Пермінова, Н. Головацька, К. Хенгевельд), проблеми діалогічного мовлення та його вплив на мову й стиль художнього твору (З. Гетьман, К. Долінін, Г. Поліщук) сприяли формуванню основи теоретичної бази нашої наукової розвідки.

У цьому дослідженні ми розглянемо літературознавчий аспект ритуалу споживання чаю, кави, як він репрезентований у художній літературі, зокрема в українській реалістичній прозі (твори Панаса Мирного, Івана Нечуя-Левицького, Михайла Коцюбинського), драматургії («Мартин Боруля» Івана Карпенка-Карого та «Енеїди» Івана Котляревського).

Мета статті – визначення додаткових семантичних нашарувань, установлення впливу зазначених засобів на формування художнього образу, реалізацію авторської ідеї у творі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Лінгвокультуреми *чай*, *кава* та похідні від них в українській мовній і культурній традиції.

Зазначимо, що здавна в селянському середовищі, на відміну від дворянського, міщанського, чай та кава викликали подив, а ставлення до них було упередженим, оскільки традиційно в українській стародавній кухні перевагу надавали узварам і відварам із цілющих трав, плодів, цвіту дерева, напоїв із гілочок вишні, смородини тощо. Лінгвокультуреми *чаювання*, *кавування* супроводжувалися іронічним ставленням, запереченням, навіть сприйманням як дійства, що межує з гріхом. Паремія «чай проклятий на трьох соборах, а кава – на семи» передає культурологічну інформацію, пов'язану з негативним ставленням до реалій, які були завезені відповідно з Китаю та Ефіопії (провінція Каффа) [1, с. 194]. Із другої половини XIX ст. етикет чаювання та кавування почав набувати своїх традиційних рис. Старі київські чайні церемонії, наприклад, могли перейти в обід, вечерю і просто бенкет. Цьому є свідчення українського письменника І. Нечуя-Левицького, який зображував киян за столом: гостям подавали чай із бубликами, білим хлібом або булочками; жваві розмови, пісні супроводжували застілля. Таким чином, українці поступово

долучались до нових напоїв, споживання яких почало маніфестувати собою не просто тамування спраги або належність до заможної частини суспільства, а символічну цінність, стали нагодою для соціального спілкування та здійснення ритуалів. Із часом лінгвокультуреми чай, кава та похідні від них в українській мовній і культурній традиції почали супроводжуватись такими антропологічними концептами, як *схвалення й захоплення, відпочинок, насолода, дружня бесіда, спілкування, родинне тепло, затишок*.

2. Літературознавчий аспект ритуалу споживання чаю та кави.

Звернемось до літературознавчого аспекту ритуалу споживання чаю і кави; розглянемо, як він репрезентований в українській художній літературі, як у контексті ритуалу споживання зазначених напоїв розкриваються характерні риси та вчинки героїв.

Зокрема в *«Енеїді»* (1798 р.) І.П. Котляревського знаходимо першу згадку про чай: *«Турн, по воєнному звичаю, з горілкою напившись чаю, Сказать попросту, н'яний спав»* [2, с. 78]. Автор у зазначеному контексті поєднує безалкогольний напій з алкогольним, що створює ситуацію критичного ставлення до персонажа, оскільки чай та горілка знаходяться в опозиції, супроводжуються відповідно протилежними концептами доброчесність/безчесність. Така деталь є важливою для характеристики Турна як захисника панівної верхівки: егоїстичного, бездушного гульвіси, що веде безчесний спосіб життя.

Драматург-новатор *І. Карпенко-Карий* у трагікомедії *«Мартин Боруля»* (1886 р.) звернувся до сатиричного зображення заможної верхівки села, що в гонитві за дворянськими привілеями ігнорує здорові морально-етичні норми. Реалізації авторського задуму сприяють лінгвокультуреми *чай, кава*, які в контексті твору несуть інформацію про *культурну обмеженість, неосвіченість* заможного селянина Борулі. Наслідування *дворянських звичок та поведінки* (зокрема чаювання та кавування) посилює комічну характеристику цього персонажа, оскільки селяни тих часів недовірко ставились до нововведених напоїв. Очікуючи, що з міста привезуть *«самуварь, чаю, сахарю і... кофію»*, герой звертається до дружини: *«Чай я пив і знаю, як його настановлять, то сам тобі розкажу; а кофію не знаю, як роблять. Піди ти зараз до Сидоровички – вона зна – і повчися у неї. І розпитай гарненько, як його роблять і коли його подають: чи до борщу, чи на ніч?»* [3, с. 92].

В українській прозі *Михайло Коцюбинський* (новела *«Коні не винні»*, 1912 р.), характеризуючи поміщика-ліберала Аркадія Малину, вправним мазком пензля подає заключний штрих на психологічній картині: добирає яскраві деталі для передання внутрішнього стану

героя, який уже впевнений, що землю ніхто не відбере. Споживання кави семіотизовано реалізує протилежні антропологічні концепти: *катастрофу* і *спокій, хвилювання і самовдоволення*. Подаємо текstemу на підтвердження наших роздумів:

«– *Савка!* – *гукнув він (А.П. Малина) на цілу хату, – принеси каву!.. – і шуснув назад у постіль, щоб ще хоч трохи поніжить старече тіло.*

А коли Савка приніс, він любовно поглянув на пахучий напій, понюхав теплий ще хліб і вилаяв Савку, що кожушок на сметанці занадто тонкий» [4, с. 290].

Кавування наодинці створює символічну ситуацію, підкреслену зв'язком із концептами *заспокоєння* та *переконання* в необмеженій владі над селянами, про що також свідчать невербальні формули, що супроводжують вранішню поведінку багатія.

Науковці [5] зауважують, що сенсорна лексика є обов'язковим атрибутом будь-якого художнього тексту, має великі експресивні можливості, оскільки це ті мовні знаки, що здатні вербально передавати відчуття і сприйняття людиною об'єктивної дійсності за допомогою її сенсорних органів зору, нюху, дотику, смаку й слуху. За нашими спостереженнями, досліджувані мовні одиниці у взаємодії з сенсорними образами значно впливають на створення текстової семантики. Процес споживання кави супроводжують одоративи *пахучий* (якісно-оцінна характеристика запахового враження від кави), *понюхав* (у сполучуваності з лексемою хліб); тактильне дієслово *поніжить* (мета дотику – заспокоєння). Ставлення до поміщика виявляється через слухову лексику *гукнув, вилаяв, розшумівся* (доречно згадати паремію *розшумівся, як самовар, що ось-ось має збігти* – конотація авторської іронічної оцінки героя). Окреслені текстові феномени в цьому випадку доречно поєднуються, набувають прирощення смислу, і завдяки цьому продуктивно формується підтекстова інформація.

Описом чаювання *Іван Нечуй-Левицький* демонструє емоційний стан героїв, їхню індивідуальність (*повість «Хмари», публікація 1874 р.): «Марта дивилась у свій чай; її чорні брови дуже насупились над стаканом... Марта колотила ложечкою чай, у котрому вже давно не було й грудочки сахару і котрий був холодний, як вода... А Марта усе колотила чай і ледве мочила ложечкою губи...»* [6, с. 82]. У цьому випадку ритуал, пов'язаний із питтям чаю, порушується, що дає можливість автору передати напружений та стривожений стан героїні твору, яка вирішує дилему свого непростого молодого життя. Лексема *чай* у поєднанні з сенсоризмами *дивилась,*

колотила, холодний, мочила (ложечкою губи) дозволяють стверджувати, що страждання, розпач, втрачені надії переповнюють дівчину. Під час аналізу образів та інтерпретації подій виникає необхідність урахування контекстуальної мінливості чаювання, оскільки зазначений ритуал супроводжується різноманітними концептами, і ми спостерігаємо процес набуття нових значень. Автор звертається до ритуалу чаювання удвох, що дозволяє передати взаємини в молодій сім'ї Воздвиженських: Марта «...сміливо підступила до стола, налила стакан чаю й *посунула, а не подала* Воздвиженському». Відомо, що споживання чаю в приватному просторі актуалізується такими концептами, як *спокій, довіра, сімейність*, проте ми спостерігаємо відмову героїні від чаювання, що свідчить про неможливість діалогу та образу: *«Вона ходила до хатах і командувала слугами, мов той воевода військом. Під її оком, під рукою все приймало чистоту, все було в домі на своєму місці. Порядок виникав, де тільки ступала її нога. Вона не присідала до стола й не пила чаю»* [6, с. 84]. Роздратованість, образа дружини виявляються в її манерах: *«Настав час вечірнього чаю. Марта знов посунула до мужа стакан чаю так здорово, що чай хлюпнувся й розлився трохи на стіл. Вона не сідала пити з ним чаю, та все чогось вешталась по хатах, ніби за ділом»* [6, с. 86]. Сімейна пара знайшла спільну мову, відбулось примирення, і автор підкреслює, що змінився і характер їхнього подружнього чаювання: *«Другого дня вранці, наливши чай Воздвиженському, Марта не посунула до його по столі, а подала йому в руки. Чай не хлюпнувся в стакані»* [6, с. 88]. Як свідчать приклади, структурно-семантична організація контексту такого типу впливає на розкриття естетичної концепції, на вираження авторських інтенцій.

Висновки. Таким чином, мовні одиниці *чай, кава, чаювання, кавування* в досліджуваних художніх творах демонструють здатність уходити до складу ключових слів художнього твору, набувати додаткових семантичних нашарувань (зокрема супроводжуються антропологічними концептами *безчесність, обмеженість, культурна неосвіченість, самовдоволення, роздратування, спокій, примирення, порозуміння, довіра, спілкування, відпочинок, доброчесність* тощо). Лексеми на позначення напоїв, особливо в поєднанні з сенсорною лексикою, мають значні експресивні можливості, містять у собі важливу підтекстову інформацію, що сприяє реалізації творчого задуму; виконують стилістичну функцію – функцію розкриття ідеї та теми, вираження ставлення автора до персонажів, їхніх вчинків та подій.

Список джерел інформації / References

1. Сапожнікова Л. Я. Лінгвокультуреми чаювання та кавування в українській мовній і культурній традиції / Л. Я. Сапожнікова // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : ВПЦ Київ. нац. у-т ім. Т. Шевченка. – 2011. – Вип. 34. – С. 194–198.

Sapozhnikova, L.J. (2011), “Lingual culture words of tea- and coffee drinking in Ukrainian lingual and cultural tradition”, *Languages and Conceptual Pictures of the World* [“Linqvokulturemy chajvannj ta kavuvannj v ukrajnckij movnij ta kulturnij tradycij”], *Movni i Konceptual’ni kartyny svitu*, Kyiv, Vol. 34, pp. 194–198.

2. Котляревський І. Вибрані твори / І. Котляревський. – К. : Дніпро, 1976. – 280 с.

Kotlarevckyj, I. (1976), *Selected works* [Vybrani tvory], Dnipro, Kyiv, 280 p.

3. Карпенко-Карий І. Драматичні твори / І. Карпенко-Карий. – Х. : Аргументпринт, 2012. – 280 с.

Karpenko-Karyj, I. (2012), *Dramatic writings* [Dramatychni tvory], Argumentprunt, Harkiv, 280 p.

4. Коцюбинський М. Коні не винні: повісті, оповідання / М. Коцюбинський. – Х. : Фоліо, 2006. – 317 с.

Kocubynskij, M. (2006), *The horses are not guilty* [Koni ne vynni: povisti, opovidanna], Folio, Harkiv, 317 p.

5. Пермінова А. В. Принципи виділення лексико-семантичного поля сенсоризмів у закритому тексті / А. В. Пермінова // Науковий вісник Чернівецького університету. Сер. Германська філологія – Чернівці, 2000. – Вип. 15. – С. 138–141.

Perminova, A.V. (2000), “Principles of lexical-semantic field of sensorisms in an enclosed text”, *Learned Bulletin of Chernivetsk University* [“Pryncypy vydilenna leksyko-semantychnogo pola sensoryzmiv u zakrytovu texti”], *Naukovyj visnyk Chernivets’koho universytetu*, Chernivci, Vol. 15, pp. 138–141.

6. Нечуй-Левицький І. Повісті. Кайдашева сім’я. Хмари / І. Нечуй Левицький. – К. : Наукова думка, 2001. – 170 с.

Nechuj-Levycskij, I. (2001), *Short stories. Kaydash’s Family* [Povisti. Kajdasheva simja. Hmary], Naukova dumka, Kyiv, 170 p.

Сапожнікова Лариса Яківна, доц., кафедра суспільних та гуманітарних дисциплін, Харківський державний університет харчування та торгівлі. Адреса: вул. Клочківська, 333, м. Харків, Україна, 61051. Тел.: 0676615185; e-mail: L.sapozhnikova@mail.ru.

Сапожнікова Лариса Яковлевна, доц., кафедра общественных и гуманитарных дисциплин, Харьковский государственный университет питания и торговли. Адрес: ул. Клочковская, 333, г. Харьков, Украина, 61051. Тел.: 0676615185; e-mail: L.sapozhnikova@mail.ru.

Sapozhnikova Larysa, associate Professor, department of social and humanitarian sciences, Kharkiv State University of Food Technology and Trade. Address: Klochkivska str. 333, Kharkiv, Ukraine, 61051. Tel.: 0676615185; e-mail: L.sapozhnikova@mail.ru.

*Рекомендовано до публікації канд. філол. наук, доц. О.А. Покровською, канд. філос. наук, доц. О.М. Варипасвим.
Отримано 1.08.2015. ХДУХТ, Харків.*